

КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОСТІ, ПРАВА І БЕЗПЕКИ

Ю.М. ДМИТРИЄНКО

канд. філос. наук

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого

УДК 110.1:340.340.12:316.64

Ю.М. ДМИТРИЄНКО, канд. філос. наук

Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого

ДЕМОКРАТІЯ: ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ОЗНАКИ В АСПЕКТІ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Розглянуті методологічні аспекти національно-ідентифікаційного розвитку уявлень про демократію як базової константи правового і законодавчого руху.

Україна початку XXI століття вибудовує власну національну демократію, намагаючись цивілізовано стати повноправним членом Європейського дому. Прагнучі демонструвати послідовність тим засадам, які були виголошені в Декларації про державний суверенітет України, закріплені у Конституції від 28 червня 1996 року, де людина, її життя і здоров'я, честь гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини і громадянина визначають зміст і спрямованість діяльності держави, українська держава проголошує загально-цивілізаційні принципи, що вказує на стратегічні дороговкази у загальне прагнення до прогресу.

Вітчизняна історія свідчить: протягом тривалого часу правові методи управління справами суспільного буття замінювалися політичними. Змістом правової (юридичної) політики були практичні підміни закону політичними директивами: рішення важливих питань економічного, політичного, соціального життя в країні, що вимагали правового впливу, як правило, формувалися в партійних документах, а не в законодавчих актах. Виникла методологічна потреба здійснення необхідних об'єктивних кореляцій історично створеної диспропорції права і ідеології у правових рефлексіях пізнього радянського соціалізму як диспропорції асиметрії ментальних прав пер-

винних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб) та ідеологічних прав вторинних суб'єктів правової свідомості (юридичних осіб), коли внаслідок тривалочасової заміни правових методів управління справами суспільного буття суто політичними виникла неприродна, хибна асиметрія не права і закону, а асиметрія закону і права. В умовах сьогодення, за проведеними дослідженнями, інерційно продовжує залишатися перманентна диспропорція природної асиметрії ментальних прав первинних суб'єктів правосвідомості і вторинних з домінантою ідеологічних прав вторинних суб'єктів правосвідомості над ментальним правом первинних, та утворює розвитковий принцип посттоталітарного рефлексивного права як правоусвідомленого [1-3].

Саме тут виникає умова істотних праворефлексивних збочень у правовому усвідомленні сучасної перехідної правової реальності (С.І. Максимов).

В цьому контексті важливим є порівняння пізнання з правом, здійснене А.А. Козловським [1], урахуваючи єдино функціональну методологічну проекцію конкретно-історичного пізнання як процесуального, конкретно-історичного масштабування форми права - еволюційну причинно-наслідкову умову парадигмального зрівняння на ідейно-світоглядному рівні ментальних прав первин-

них та ідеологічних прав вторинних суб'єктів правосвідомості [2-3].

Думаємо, що для нас такий факт є важливим, бо порівняння пізнання з правом характеризує його як *процес*, дає можливість здійснювати аналіз права як світового процесу суб'єктивного пізнання, процесу еволюційного пізнання як універсального права людства, що має універсальні риси або риси світової, об'ємної універсальності *родової* (нелінійної, суцільної, телеологічної) природи *пізнання*, та такого, що надає можливість осмислювати право на принципово новому ступені його розуміння, евристично та есхатологічно диференціюючись у категоріях *видової* (лінійної, належної, позитивно-сциєнтистської природи *знання*, що знаково-матеріально репрезентовано у феномені юридичного закону) [2-3]. Саме у процесуальному здійсненні *соціального пізнання* як права створюється феномен *рефлексивного усвідомлення права на рівні свідомості, що позитивно ідентифікується й легітимізується як правова свідомість - різновид соціального відбиття* (В.О. Чефранов) [4], відображеного у знаково-матеріальній площині у законодавчому усвідомленні суспільної дійсності як *законосвідомість* - інша форма правосвідомості. У різних циклах *соціальної активності правосвідомості, відбувається, за нашими аргументами, зміна розвитково-трансформаційного принципу нелінійності (телеологічності) пізнання на лінійний (позитивний) варіант його законодавчої фіксації як принцип права* [3].

Концептуально важливою є, за нашою думкою, винесення для широкого наукового загалу А.А. Козловським (хоча і достатньою мірою не підкресленого) концептуального положення про спадкоємний *зв'язок* правового *пізнання* з процесами правового *знання*, що фундаментально виводить його дослідження на актуальні перспективні пошуки таких зв'язків, які належать сфері *структурного* правобудівництва, котре *важко* проаналізувати у межах звичайного, традиційно усталеного системного упорядкування пізнавальних процесів і позитивного (лінійного) мислення, що використовує, як правило, *застарілі* методи і методології наукових досліджень

Отож, правомірною буде наша теоретична позиція про роль природних пізнавальних девіацій як вільно виникаючих альтернативних (у тому числі й деструктивно-деструктурних) варіантів руху світоглядного мислення, детермінантно залежних від рівня ментальної адаптованості відповідної етнотрадиції (= національної самосвідомості), де спадкоємність правової традиції є підсистемо-підструктурною останньої. Підкреслюємо, що саме за рахунок природних девіацій, які розвиваються як *неделінквентні*, спроможні генеруватися прогресивно нові, модернізуючі, *інтуїтивні* пізнавальні тенденції, орієнтації, цінності або протиріччя чи протидії як у процесах загального світоправоосмислення, так і у різних методах і методологіях правосвідоміміру [2, 3, 5].

У нашому контексті праворефлексивне пізнання як

законоусвідомлене право дозволяє думати про демократію як такий соціально-правовий феномен, що існує у суспільно-політичному бутті тоді, коли внаслідок історико-еволюційних трансформацій стає реальним функціональна *тотожність ідей права та ідей закону*. А саме: стан реального правозакону - *за умов соціологічно адаптованого наближення ідеологічних прав вторинних суб'єктів правосвідомості як вимог юридичного (правового) розвитку того чи іншого соціуму до методологічно-правової соціалізації ментальних прав первинних, як потреб неюридичного (неправового) пізнання відповідного правокультурного середовища - стає можливість наближення ментальних прав первинних суб'єктів правосвідомості до ідеологічних прав вторинних - ідентифікуємо як демократію*.

Нас буде цікавити позитивна площина ідентифікації демократії, опосередкована методологічно-правовим її усвідомленням, здійсненим за умов сучасної розбудови української правової державності

Зазначимо, що сучасна розбудова правової державності передбачає радикальні перетворення в розвитку нашого суспільства, глибокі зміни у всій правовій та політичній системах. Тому питання юридичної політики, а саме взаємодії політики і права, місця закону, як особливої форми виразу змісту права, в політико-правовій системі потребує нового бачення, інтерпретації. Особлива вагомність цих питань зумовлюється тим, що їх розв'язання спонукає перебудову всієї законотворчої діяльності. Остання, по суті, є головною формою проведення державної політики правовими засобами. Практично цього можна досягти лише прийняттям правових за формою і змістом законів. Саме дотримання принципу верховенства Конституції України є однією із гарантій їх правового характеру. І більш того, є всі підстави вважати діяльність законодавця однією із форм проведення в життя принципу верховенства права. Лише послідовне дотримання законодавцем цих принципів може упереджувати прийняття державних рішень на основі "голої політичної доцільності, нехтування правових процедур, принципів права".

В цьому аспекті малодослідженими є саме ті аспекти національного розвитку того чи іншого етносу, які створюють базові константи правоідентифікаційного руху дійсності, що детерміновані статичним змістом конкретно-історичного циклу соціальної активності правової свідомості.

У попередніх роботах нами досліджувались питання знаково-матеріальних проєкцій девіантної правосвідомості як різновидів маргінального соціального відбиття (В.О. Чефранов), але ще недостатньо зроблений акцент на її ідентифікаційно-правові проєкції, на що поки вітчизняна правова наука слабо звертає увагу [1-11].

Давайте ж спробуємо розглянути деякі методологічні аспекти національно-ідентифікаційного розвитку уявленень про демократію як єдиної базової константи правового і законодавчого руху у контексті виявлення загальномето-

дологічних розвиткових детермінант демократії

Думаємо, що політичні та правові характеристики демократії, здійснені на позитивному рівні її ідентифікації, будуть оптимально сприяти раціональному розв'язанню важких проблем й завдань посттоталітарного правобудівництва й правовідбиття, а також слугувати певною теоретичною основою для подальших досліджень проблем посттоталітарних правових рефлексій як рефлексій правової свідомості.

Проблема демократії була і є наскрізною (можна навіть сказати - **осьовою**) у величезному, майже безмежному на сьогодні, світі політичної літератури. Вона хвилювала на протязі двох з половиною тисячі років видатних мислителів минулого - як її прихильників, так і противників. Вона необхідно входить складовою частиною у предмет досліджень сучасної політичної науки. Майже кожен підручник, навчальний посібник з політології включає тему демократії.

І все ж, аналіз сучасної політичної літератури наводить на "відкриття" дивовижного факту: як вітчизняні, так і зарубіжні політологи ухиляються від дефінітивного визначення демократії, розкриття ознак, які характеризують її сутність. Прикладом може служити інтерв'ю відомого у світі політолога Р. Даля, який на поставлені прямі питання: "Що таке демократія у Вашому сьогоднішньому уявленні? Можлива вона?" - обмежився вказівкою на деякі фундаментальні цінності (рівність людей, віра в те, що люди мають право на вираження і захист своїх інтересів), без яких, на його думку, демократія існувати не може [9, с.6]. Зустрічаються монографічні роботи, в яких автори ухиляються від сутнісної характеристики демократії, зупиняючись на її деяких проявах і даючи при цьому їй розсіяне, - через ряд дефініцій, - визначення, підганяючи їх під власний предмет дослідження. Роботи, в яких робиться спроба назвати і розкрити ознаки демократії, є більш винятком, аніж правилом. На жаль, залишається не витребуваними вітчизняною політологією теоретичні розробки відомого правознавця М.В. Цвіка, який вперше на глибокому теоретичному рівні дав характеристику сутності, формам, інститутам, принципам демократії. Ремарка в найменуванні книги "соціалістична" не знецінює важливості написаної ним монографічної роботи [10]. Але й він ідентифікаційно не розкрив питання про сутнісні ознаки демократії.

Демократія - це єдино можлива адекватна форма здійснення народовладдя. Вона характеризується такою організацією і здійсненням державної (політичної) влади народу, яка заснована на рівноправній участі громадян у формуванні органів держави і контролі за їх діяльністю, на правозаконності і рівності громадян перед законом, на встановленій правом взаємній відповідальності держави і особи. Сутність демократії виражається у суверенному праві народу формувати органи державної влади, і через них та безпосередньо управляти своїми власними справами (політичному самоврядуванні). Зміст демократії, як форми організації і здійснення державної (політичної)

влади народу, складають система закріплених правом принципів, установок, правових процедур, форм і інститутів, завдяки яким і реалізується народовладдя. Відомий у світі патріарх теорії демократії А. Токвіль більш як 150 років тому за вихідний пункт характеристики демократії взяв поняття принципу **рівності умов існування людей**. Поняття ж "народовладдя" було ним розкрито на основі його тісного зв'язку з політичними законами США. Він писав: "в рівності умов я постійно виявляв її перед собою в якості тієї центральної точки, до якої зводились всі мої спостереження" [11, с.27-28, 62-63]. В умовах сьогодення, з урахуванням напрацювань у сфері політології, досягнень політичної науки, треба докорінно посилити дослідження зв'язку понять "демократії" і "народовладдя".

Відштовхуючись від поняття "народовладдя", на наш погляд, демократію і народовладдя можна розглядати як дві нерозривно пов'язані сторони державності. Категорія "народовладдя" фіксує і відображає одночасно момент належності політичної (державної) влади народу, визнання його первісним джерелом і носієм. Категорія "демократія" фіксує і відображає установчий і функціональний аспекти системи народовладдя, тобто вказує на те, як організована політична влада, якими способами вона реалізує свої повноваження, чи створює умови для реальної участі громадян у здійсненні влади, формуванні органів держави та контролі за їх діяльністю.

Необхідно відзначити, що категорія "народовладдя" дає поштовх для впливу через демократію на більш широке за змістом і обсягом коло суспільних відносин, бо в певному смислі остання (демократія) уявляє собою також і спосіб життя, який базується на фундаментальному постулаті про рівність усіх людей перед законом, праві кожного члена суспільства на життя, свободу, приватну власність і щастя. Саме це, на мою думку, є підставою **правового усвідомлення** та поглиблення розуміння феномену демократії.

Демократії притаманні ознаки, які характеризують її як форму організації і здійснення державної (політичної) влади народу.

Головною ознакою демократії є визнання народу кожної конкретної країни верховним, суверенним носієм і джерелом політичної (державної) влади. В ст.5 Конституції України проголошується, що "носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ". Із цього випливає цілий ряд політичних і правових наслідків. Головні з них: по-перше, тільки народ має право конституювати, легітимувати, контролювати органи державної влади, яким він, за власним бажанням, передає свої повноваження на здійснення влади, по-друге, влада народу в правовому відношенні чітко відокремлюється від всіх інших проявів влади у суспільстві і тим самим ставиться правова межа посяганням на неї від всіх інших політичних суб'єктів.

Державний характер демократії, як ознака, обумовлений природою політичної влади і процесом її реалізації. Політична влада реально потребує свого здійснення на

постійній, безперервній і професійній основі. В силу цього, а також ряду інших причин, народ, як певна політична спільнота людей, фактично не може в сучасних умовах в усіх випадках здійснювати владу, яка належить йому. Тому цю функцію виконує держава, її органи, яким народ делегує (передає на відповідний час) свої повноваження. В особі цих органів, перш за все представницьких, держава виступає носієм і реалізатором політичної влади народу.

Правовою ознакою демократії є її політичний характер, оскільки вона виступає організуючим принципом і фактором діяльності різних політичних сил в боротьбі за володіння державною владою та її утримання, за вплив на процес прийняття державних рішень. "Політика - це боротьба за владу і пов'язані із владою переваги" (Р. Арон). Створення політичної системи саме і викликано необхідністю організаційно боротись за політичну владу.

Важливою ознакою демократичного устрою державно організованого суспільства є реальна можливість народу періодично змінювати склад представницьких органів. Суть демократії в цьому аспекті виражається в тому, що представницькі органи вибираються не довільно, а на певний, строго фіксований конституцією країни, термін. Якщо у виборців нема реальної можливості обирати і переобирати представників за власним розсудом, то це означає, що принцип народовладдя втратив здатність впливати на управління державними і суспільними справами.

Визнання політичної свободи громадян - одна з ознак демократичного устрою як державних, так і суспільних інституцій. Система демократії - це по суті форма захисту свободи особистості, а отже, і всього громадянського суспільства від незаконних дій держави. Принцип свободи ґрунтується на тому, що не людина існує для держави, а держава для людини. Влада держави, закони, які нею видаються, система правосуддя - все повинно бути гарантією здійснення, охорони і захисту свободи людини. Політична рівноправність участі громадян в формуванні органів держави і організації контролю за їх діяльністю є одночасно і ознакою, і принципом демократії. Рівність розповсюджується на всі права, які відкривають шлях до влади, пов'язані з її набуттям або утриманням. Важливо те, що рівність політичних прав передбачає рівність в умовах свободи, яка, як і сама демократія, є визнаною загальнолюдською цінністю.

Спрямованість на реалізацію прав і свобод громадян - наступна ознака демократії. Вона виражається в тому, що кожний громадянин має право висловлювати власну думку, вибирати будь-який варіант поведінки при володінні, користуванні і розпорядженні своїм майном, вибирати місце проживання, професію та ін.

Розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову - сутнісна ознака демократії. Принцип розподілу влад передбачає самостійність і незалежність відокремлених одна від іншої різних гілок єдиної політичної (державної) влади. Жодна із гілок влади не повинна бути необмеже-

ною або в своїх повноваженнях переважати над іншими гілками. Взаємовідносини між ними повинні бути оптимальними, що і є однією з умов забезпечення політичної свободи, законності у суспільстві, недопущення узурпації влади політичною партією, особою та іншими суб'єктами.

Правозаконність - панування принципу законності і влади правових законів, - внутрішньо притаманна ознака демократії. Демократія має місце в тій державі, де існує правова влада, сутність якої виражається в пріоритеті сили права над силою державної влади. Право для політичних інститутів означає те ж, що становий хребет для тіла (Ф. Поллюк). Правозаконність має багато значень, які умовно можуть бути зведені до одного знаменника: всі владнодії, в тому числі і первинного носія державної влади - народу, обмежуються жорсткими правовими рамками. Це дозволяє упереджати використання державної влади більшістю населення проти меншості, направляти всю діяльність органів держави і посадових осіб на забезпечення прав і свобод громадян та ін.

Таким чином бачимо, що логічно із правозаконності, принципу розподілу влади випливає не менш важлива ознака - взаємна юридична відповідальність держави і громадян (підданих). Наявність такої відповідальності - головна відмінність демократичної держави від недемократичної. Якщо в умовах останньої (недержавної) головний тягар обов'язків лежить на громадянах (підданих), то демократія передбачає перекладення цього тягарю на державні органи і посадові особи. Це не означає, що громадяни звільняються від обов'язку додержуватись законів, підтримувати суспільну дисципліну. Законність в умовах демократії однаково вимагає здійснення правомірних дій як від органів держави, посадових осіб, так і громадян. В протилежному випадку вони повинні нести юридичну відповідальність, міра якої повинна визначатись демократичним і незалежним судом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. -Чернівці: Рута, 1999. -295 с.
2. Дмитрієнко Ю.М., Петрова Л.В. Про філософсько-правовий статус категорії "девіантна правідомість" в контексті проблематики часопису "Віра і Розум" // Наук-теорет. здобутки Слобідської України: Ювілейний збірник наукових праць. -Х.: Курсор, 1999. -№2. -С.52-57.
3. Дмитрієнко Ю.М. Проблема спадкоємності в національній самосвідомості. Автореф. дис... канд. філос. наук /ХДПУ. -Харків, 1998. -19 с.
4. Чефрапов В.А. Правовое сознание как разновидность социального отражения. -К. Высшая школа, 1976. -126 с.
5. Николлис Г., Пригожин И. Познание сложного: Введение. -М.: Наука, 1990. -239 с.
6. Деррида Ж. Автобиографии // Ad Marginem'93. Ежегодник. -М., 1994. -С.179-182.

7. Курдюмов С.П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем // *Философские аспекты информатизации*. -М.: Высшая школа, 1989. -С.61-82.

8. Курдюмов С.П., Куркина Е.С., Потапов П.Б., Самарский А.А. Сложные многомерные структуры горения нелинейной среды // *Журнал вычислительной математики и математической физики*. -1986. -№ 12. -С.89-120.

9. Власть и демократия: Зарубежные ученые о политической науке: Сб. статей /Ред. В.С. Манина. -М., 1992. -

278 с.

10. Цвик М.В. Теория социалистической демократии // *Государственно-правовые аспекты*. -Киев: Политиздат, 1986. -127 с.

11. Токвиль А. Демократия в Америке. -М.: Наука, 1994. -251 с.

Надійшла до редколегії 09.06.2003

ДМИТРИЕНКО Ю.М. ДЕМОКРАТИЯ: ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ПРИЗНАКИ В АСПЕКТЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ

Рассмотрены методологические аспекты национально-идентификационного развития представлений о демократии как базовой константы правового и законодательного движения.

DMITRIENKO JU.N. DEMOCRACY: POLITICAL AND LEGAL ATTRIBUTES IN ASPECT OF LEGAL CONSCIOUSNESS

Methodological aspects of national-identification development of representations about democracy as base constant of legal and legislative movement are considered.

УДК 35.078

М.І. ІНШИН, канд. юрид. наук

Національний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Щодо аналізу поняття і змісту державної служби визначені особливості її соціально-правової характеристики.

Сьогодні у науковій літературі немає єдиної точки зору щодо з'ясування суті та визначення поняття державної служби, тому виникає нагальна необхідність в подальшому дослідженні сутності та змісту соціально-правового явища "державна служба". Незначний інтерес із боку науковців і практиків до проблем визначення понятійного апарату, а відповідно, низький ступінь досліджуваності даного напрямку набуває особливого змісту і актуальності. Предмет запланованого дослідження, а саме - з'ясування теоретичного поняття "державна служба", безпосередньо пов'язаний з пріоритетними напрямками наукових досліджень у сфері державно-службових відносин України, що передбачені основними напрямками адміністративно-правової реформи в Україні.

Слід відзначити, що деякі теоретичні аспекти з'ясування поняття та змісту категорії "державна служба" розглядалися в працях В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, Ю.П. Битяка, Д.М. Бахраха, С.Д. Дубенко, Б.М. Лазарева, В.Я. Малиновського, В.К. Мамутова, О.В. Петришина, Ю.Н. Старилова та ін. Разом із цим, в існуючих працях проблеми щодо визначення терміну "державна служба" досліджувались фрагментарно або в контексті ширшої адміністративно-правової проблематики, без комплексного підходу. У науці адміністративного права і досі немає однозначного підходу щодо виділення окремих та з'ясування загальних і спеціальних ознак службово-

трудової діяльності державних службовців. Отже, мета даного дослідження полягає у тому, щоб на основі чинного законодавства України, узагальнень практики його реалізації, визначити авторський підхід до з'ясування сутності поняття "державна служба", його основних ознак, а також в розробці практичних рекомендацій та наукових пропозицій щодо розвитку й удосконалення зазначеного понятійного апарату.

Так, з точки зору Г.В. Атаманчука та М.М. Казанцева, "державна служба - це практична і професійна участь громадян у здійсненні цілей і функцій держави через виконання державних посад, заснованих у державних органах" [1, с.37]. На думку А.П. Альохіна та Ю.М. Козлова, вона розуміється у широкому та вузькому смислі "Державна служба в широкому смислі зводиться до виконання службовцями своїх обов'язків (роботи) в державних організаціях, в органах державної влади, на підприємствах, в установах, інших організаціях, у вузькому смислі - це виконання службовцями своїх обов'язків у державних органах" [2, с.280]. Іноді вказують, що це: 1) соціально-правовий інститут, через який реалізуються цілі і функції держави в суспільстві; 2) професійна діяльність по забезпеченню повноважень державних органів [3, с.318]. Л. Коваль вважає, що державна служба - це професійна служба, адміністративно-правове відношення службовця, який перебуває на посаді в державних орга-